

A NÉPI ÁLLATORVOSLÁS ÉS ÁLLATTARTÁS ESZKÖZEI A 18-20. SZÁZADBAN I.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

A népi állatorvoslás kapcsán több írásos forrás is rendelkezésünkre áll már a 18. század elejétől, amelyeket a néprajzi kutatók már kielemeztek, összegyűjtöttek, csokorba szedtek (Tolnay-féle barmokat orvosló könyv, Népi baromorvoslás, Különbféle nyavalyák orvoslására szolgáló Falusi Patika stb.). Ezekben a feljegyzésekben, kéziratok könyvekben a betegségek, az ellenük használható gyógynövények, receptek, és azok adagolása mellett a különböző szerszámokat, eszközöket is megemlítik, amelyek közül most be is mutatnánk néhányat. Fontos megjegyezni, hogy ezekben az időkben a hivatásos állatorvosok mellett, főként ezek hiánya miatt,

még a javasemberek, „varázslók” (veszett orvosok, kuruzslók, burgyánok), népi gyógyítók (népi specialisták), babonák, hiedelmek szoros részét képezték nem csak az állatoknál, hanem az embereknél is használt gyógyítási metódusoknak. A pásztorok anyagi felelősséggel is tartoztak az általuk őrzött jószágokért, így kiemelten fontos volt számukra, hogy azok egészségi állapotát a lehető legmagasabb szinten tartsák, továbbá az esetleges megbetegedéseket, sérüléseket jó hatásfokkal kezeljék, így hát folyamatos tanulás árán elsajátították az állatgyógyászat nagyon sok elemét is.

GYÓGYKOVÁCSOK

A lóorvoslás képzett szakértői voltak. A lovak száját tisztították, adott esetben eret is vágtak, mirigydaganatokat zúztak össze, bikát heréltek stb. A patkolókovácsoktól megkülönböztették őket, amelyhez még 1874-ben rendeleti szabályozás is tartozott.

(1874. Körrendelet. A patkolókovács-tanfolyamot végzett gyógykovácsok mikénti alkalmazása és beosztása iránt.)

1. kép: Látrányi gyógykovács. Kunffy Lajos festménye (Forrás: mandadb.hu, Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Múzeum)

ÖNSZOPÁS MEGGÁTLÁSA, AZ ELVÁLASZTÁS ESZKÖZEI

A saját tőgyüket kiszopó tehenekre és külterjes tartásban az anyjuktól (szopásról) leválasztandó fiatal egyedekre szopásgátlókat helyeztek. Ezek megnevezése palóka, orradzó vagy borjúkantár, tejjvédőkantár, szötyü, bökő,

2. kép: Kovácsolt tuskés palóka
(Forrás: mandadb.hu, Finta Múzeum, Túrkeve)

szúróka stb. Különböző változatai voltak, így megtalálható volt szögekkel kivert szopásgátló borjúkantár vagy deszka, a billenős palóka, a sündisznó bőrből készült palóka, a szűrős vaskeretből álló palóka vagy az egyszerű orrpecek.

3. kép: Borjú tuskés palókéval
(Forrás: retrograd2018.blogspot.com)

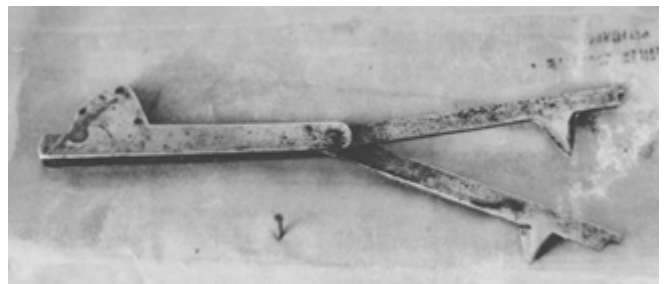
ÉRVÁGÓK, ÉRÜTŐFA, ERELÉS

Már a kora Árpád-korból (Orosháza) is ismerünk ilyen leleteket. Ha lázas az állat, a teje gyorsan megsavanyodik, ilyen esetben javasolták az érvágást. Vizeletrekedéskor a hasi ér vágása a leghatásosabb lovaknál, de általában a nyaki éret vágták meg a lovak és a tehenek esetében. Sokszor az erelést a lovak esetében a cigány lókupecsek

végezték. A juhoknál főként a szemek alatti ereket vágták meg még a májmétely (motoszka) kezelésére is. Az egyszerű, egy darab acélból készült érvágók mellett a bicska módjára a nyélből kihajtható, többkéses érvágók is elterjedtek voltak. Az érvágót az érre helyezve legtöbbször könnyű fakalapáccsal ütötték meg.

4. kép: Díszesen faragott érütőfa
(Forrás: vmmuzeum.hu, Veszprém, 1975)

5. kép: Bicska módjára kialakított, különböző méretű pengékkel készült érvágó (Forrás: mandadb.hu, Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Múzeum)

6. kép: Bicskához hasonlóan kialakított szaru nyelű érvágó
(Forrás: gyogytortenet.wordpress.com)

7. kép: Az érítés mozzanatának szemléltetése 1975-ben
(Forrás: mandadb.hu, Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Múzeum)

A NÉPI ÁLLATORVOSLÁS ÉS ÁLLATTARTÁS ESZKÖZEI A 18-20. SZÁZADBAN II.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

KOPONYALÉKELÉS, KÁBÁZÁS

A kergekór, keringősség, kergeség gyógyítására alkalmazták a juhok esetében. A koponya orrcsontjának eltávolításakor az állat orrán fújtak be, miközben a száját befogták, így az élősködőt (hólyagféreg) el lehetett távolítani. A vágáshoz egyszerű késeket, bicskát használtak (állítólag, ahol kialakul a hólyagféreg, ott felpuhul a csont). Egyes forrás szerint birkacsontból kábázó is készült, amivel a hólyagférget kipiszkálták a helyéről, ha már hozzáfértek. Egy adatközlő gyerekkori emlékeiben

az él, hogy a teljes folyamatot bicskával végezte az Erdélyből jött juhász. A ceruzavastagságú férget a bicska pengéjével piszkálta ki. Itt meg kell említenem, hogy egyes leírások légylárvákat, mások galandférget említenek a kergekór okozójaként, amelyre a koponyalékelés nyújtott megfelelő megoldást. A 9. képen láthatjuk, amint Maria Nørgaard viking kori hagyományőrző korabeli eszközök rekonstrukcióinak segítségével egy kecskefejen mutatja be a koponyalékelés mikéntjét.

8. kép: A koponyalékelésről készült archív fotó (1942, Bakony) és az arról készült tanulmányrajz (Forrás: Vajkai 1975, és vmmuzeum.hu, a szerző rajza)

9. kép

SZÚRCSAPOLÁS

Gázos felfúvódáskor használták/ják ezt a módszert. Manapság trokárral (szúrcsap, bendőszűrő nyárs), régen pedig egy egyszerű hegyes és üreges tűvel végezték. Francia pásztorbicskákön egy hegyes ár is található,

amellyel állítólag ezt a műveletet is elvégezték. Nagy gyakorlatot igényelt, hiszen a bendő tartalma a hasüregbe kerülhetett, amely a jószág elhullásával járhatott.

10. kép: Díszesen faragott szúrcsap és a hozzá tartozó réz hüvely. Nagy Géza fafaragó készítette egy pályázatra (Forrás: mandadb.hu, Rippel-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum)

RÜHZSÍR, RÜHPOR, RÜHKENŐ

A juhok rühössége komoly gazdasági károkat okozhat. A szert többféle anyag keverékéből készítették a pásztorok:

- kéneső (higany) + terpentín
- kéneső + terpentín + szalonnazsír
- kénkövirág (a legtisztább kénkő) + írósvej + hunyor (*Helleborus sp.*)
- kékkő (rézgalic, rézsulfát) + faggyú
- dohánylevél + farkasalma (*Aristolochia clematitis*) + zsír

A pásztorok a sőtartóhoz hasonló szaruból, csontból és fából, néha bőrből készült tartókban vitték magukkal ezt a készítményt (rühzsírtartó, rühellő „acskó”).

A rüh ellen a juhok rendszeres lemosását fürösztővályúk segítségével oldották meg.

11. kép: Bőrből készült rühportartó, amely dugója egyben nyűvező is (Forrás: S. Kovács 1983, Néprajzi Múzeum)

12. kép: Karcolozott díszítésű formázott szaru rühzsírtartó. A feneke és a fedele fából készült. Ez utóbbit kovácsolt zsanéros, csappantyús megoldással látták el a biztonságos zárás érdekében. (Forrás: Bihari Múzeum. Készítette Árvai Mihály, Furta)

A NÉPI ÁLLATORVOSLÁS ÉS ÁLLATTARTÁS ESZKÖZEI A 18-20. SZÁZADBAN III.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

A cikksorozat 3. részében ezúttal különböző vágóeszközöket és hozzájuk kapcsolódó kiegészítőket igyekszünk górcső alá venni. A körmölőkés, körmölő bicska még mindig gyakori bicskatípus a hazai hagyományos magyar bicskák között, több készítő

kínalatában megtalálható, hiszen a pásztorok (főként juhászok) körében elengedhetetlen eszköz. A herélés népi módszerei már kihalófélben vannak, ezért a herélőkés és a különféle szorítók már-már teljesen eltűntek a hétköznapi használatból.

BÜDÖS SÁNTASÁG (PANARITIUM) KEZELÉSE

A pata ilyenkor felnedvesedik (pl. a hodály nedves, vizes, ürülékkel szennyezett alja miatt), és elsősorban az ott megtelepedő *Dichelobacter nodosus* baktérium okozza a szaru felpuhulását és bűzös, rothadó szagát, hiszen fehérjebontó enzimet termel. (A pata sérüléseiben, repedéseiben, túlnövéseknél kialakult részekben más, a környezetben megtalálható, gennykeltő baktériumok és a *Bacillus necroseos* is megtelepedhet.) A fő momentum a bűdös sántaság kezelésénél a beteg patarészek levágása (körmölőkéssel, juhászbicska körmölő pengéjével), majd az így megtisztított és megigazított patát és lábvégeket kell bekenni a sántázószerrel, amelyet úgy kell kikeverni, hogy ne legyen túl erős, ne csípje az állat elevenjét, mert akkor nehezen fog gyógyulni, és csak felesleges fájdalmat okozunk neki. E szer alapját elsősorban a rézgálic adta, de a juhászok sokszor saját, titkos receptekkel dolgoztak.

Olykor még földi bodza főzetét is használták, vagy egyszerűen csak formalinnal kezelték a megtisztított lábvégeket.

13. kép: A sántázáskor/körmöléskor használt bicskatípusok, a kétpengés juhászbicska és a körmölő. A juhász kezén a sántázószer maradványai is megfigyelhetők (Forrás: Papp Zs.)

HERÉLÉS ÉS MISKÁROLÁS

A herélésnél sokszor vértelen megoldásokat alkalmaztak (pl. kalapáccsal, fogóval zúzták össze a heréket). A heréléskor sokszor két félre hasított szorítófát (cserepcsik, csíptető, csipcsarap, bilincs) használtak, amely elszorította az ereket és a szerv elhalt, néhány nap múlva le is esett. A herélőkés egy egyszerű kialakítású, rövid pengéjű éles szerszám volt, és főként a zacskó felvágására szolgált. Malacok és bárányok esetén szokás volt foggal is herélni a vágást követően. A herélést általában szakosodott emberek végezték úgy, mint a herélőmester, kakasherélő asszonyok, lóherélők, bivalyherélők stb. Észak-Magyarországon (pl. a Bódva mentén) morva herélők/miskárolók végezték ezeket a tevékenységeket („Herélni, miskárolni!” kiáltásokkal járták az utcákat).

Miskárolásnak nevezték pl. a nőivarú sertések ivartalanítását (petefészkek eltávolítása a disznó oldalának felvágásával). A miskárol szavunk morva eredetű, és a 19. század közepén került a magyar nyelvbe, addig a kocaherélés, göbeherélés, göbézés kifejezéseket használhatták (herélt emse, herélt magló). Erre a

14. kép: Herélőkés, bőrrel varrt markolattal (Forrás: mandadb.hu, Finta Péter gulyás készítette, 19. század vége, Túrkeve) és ólomöntéses markolatú herélőkés (Forrás: vmmuzeum.hu, Veszprém 1975).

tevékenységre a 18. századtól van forrásunk, amelyre önálló szakmaként tekintettek. A miskárolás lényege, hogy a hízás folyamatát az ivarzás semmilyen formában ne hátráltassa.

A keletkező sebeket sokszor szájjal kiszívták, fahamuval, vagy fahamus zsírral, büdöskőolajjal dörzsölték be.

15. kép: Hereszorító (Forrás: vmmuzeum.hu, Veszprém 1975)

16. kép: hereszorító cserepcsik (Forrás: vmmuzeum.hu, Veszprém 1975)

A NÉPI ÁLLATORVOSLÁS ÉS ÁLLATTARTÁS ESZKÖZEI A 18-20. SZÁZADBAN IV.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

NYŰVEZŐ

Az állatok nyílt sebeibe előszeretettel petéznek a különböző légyfajok. A petékből kikelő lárvákat, vagyis a

nyűveket díszített csontból vagy fából készült kisméretű lapos spatulaszerű eszközökkel piszkálták ki a sebekből.

17. kép: A nyűvező (piros nyíllal jelölve) a pásztorkészség része volt
(Forrás: mek.oszk.hu alapján)

18. kép: Csontból készült nyűvező
(Forrás és készítő: Lakatos Levente)

FAROK KURTÍTÁSA, KURTÍROZÁS, FARKALÁS

A bárányok, malacok farkát visszavágták, hogy ne csapkodják össze magukat ürülékkel. A heréléshez hasonlóan a farkok kurtításának napja is hagyományosan

nagypéntek volt. Napjainban ezt már modernebb formában végzik (gumigyűrű, elektromos ízzókés, gázos farkaló fogó).

SZARVTALANÍTÁS

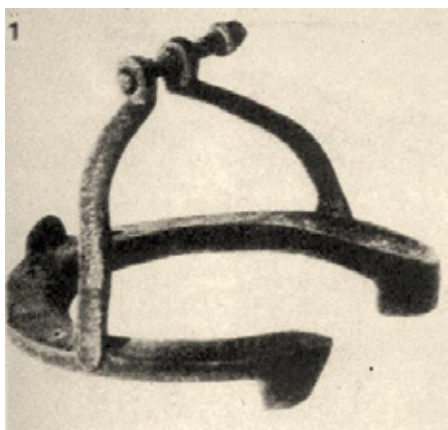
Szabad tartású rendszerekben a szarvalt szarvasmarha és kecske egyedek sajnos komoly, olykor végzetes sérüléseket okozhatnak egymásnak. Emiatt több különböző megoldással végzik a szarvtalanítást. Manapság már a genetikai szelektálással (a legkíméletesebb megoldás), a borjú néhány hetes koráig savas vagy lúgos kenegetéssel, égetéssel vagy fűrészeléssel (akár felnőtt egyedeknél is)

távolítják el a szarvakat. Napjainkban az állatvédelem is erős befolyással bír a drasztikus módszerekre. Régen azonban nem csak sebzések elkerülése érdekében, hanem akár gazdasági vagy kultikus okokból is lefűrészelték az állatok szarvait. A szarvtalanítás egyik népi elnevezése a csungurozás (Szék, Románia, Kolozs megye).

GYÓGYPATKÓK

A gyógypatkókat ma is használják, de már 100-200 évvel ezelőtt is értettek ezek használatához. A lovak különböző lábbetegségeinek (savós patairhagyulladás, nyírrothadás, csánkizület gyulladása), sérüléseinek (pl. íngyulladás vagy -szakadás) és egyéb más rendellenességeinek kezelésére készítették ezeket az eszközöket. Nagy szakértelmet igényel a megfelelő patkó elkészítése és felhelyezése.

Napjainkban már 3D nyomtatott titánpatkók is készülnek egyetemi professzorok (Utrecht, Hollandia) és patkolókovácsok folyamatos együttműködésének köszönhetően. Bár ezek egyelőre még drágák, de bizonyos esetekben forradalmasíthatják a beszkenelt patákra méretpontosan nyomtatott patkók a különböző rendellenességek kezelését.

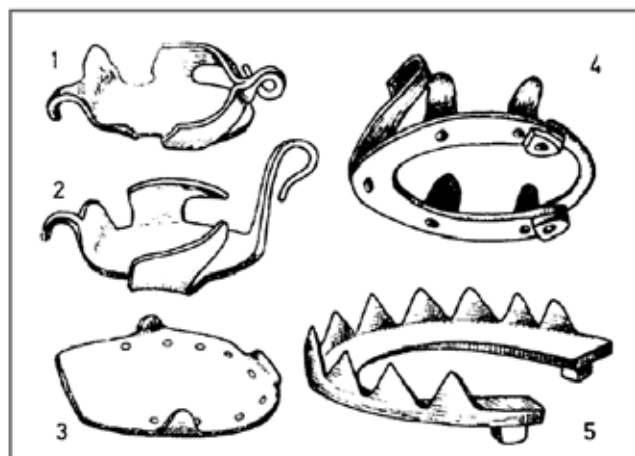
19. kép: Gyógypatkó (Pest megye, Cegléd, Magyar Néprajzi Lexikon)

20. kép: 3D nyomtatott titánpatkók (forrás: www.newatlas.com)

21. kép: A pata védelmét már a római korban is ismerték. Patavédő saru (Horváth 1841 alapján)

22. kép: 1-2: római kori gyógypatkók; 3-5: magyar gyógypatkók (Müller 1982)